

ӘӨЖ 343.359 (574)

**Бижан Н.Р.,
Ерманқұлов М.,
Ескендірова Ғ.**

**САЛЫҚТАН
ЖАЛТАРУДЫҢ АЛДЫН
АЛУДА СОТ ЖҮЙЕСІНІҢ
РӨЛІ**

*Автор в статье рассматривает роль
судебной системы в предупреждении
уклонения от уплаты налогов.*

*In given article the role of judicial system
in the prevention of evasion from payment
of taxes is considered*

Елімізде соңғы жылдары сот жүйесіндегі әділеттілік орнатуда судьялар тәуелсіздігін күшейту жөнінде көптеген нақты заңдар қабылданды. Атап айтқанда, 2000 жылы 25 желтоқсанда Қазақстан Республикасының «Сот жүйесі мен судьялардың мәртебесі туралы» конституциялық заң, 2000 жылғы 1 қыркүйекте Қазақстан Республикасындағы «Сот жүйесінің тәуелсіздігін күшейту шаралары туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы, 2000 жылғы 12 қазанда «Сот әкімшілігінің жаңа жүйесінің қызметін қамтамасыз ету жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы қабылданды. 2001 жылы 1 маусымда «Қазақстан Республикасы Жоғарғы сот Кеңесі туралы» Қазақстан Республикасының заңы, 2007 жылы елімізде жүзеге асырылған Конституциялық реформаларға сәйкес Соттар және сот төрелігі туралы Конституцияның бірнеше баптарына елеулі өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп, сот жүйесін жетілдіруге жол ашатын маңызды шаралар қабылданды. Осы аталған нормативтік-құқықтық актілер елімізде сот жүйесін, оның қызметін дамытуға, судьялардың беделін арттыруға айтарлықтай негіз жасады, сот қызметі өмір талабына елімізде орын алып жатқан әлеуметтік-экономикалық, саяси-ұйымдастырушылық өзгерістерге сәйкес жүзеге асырылуда.

Оның айғағы азаматтардың өздерінің заңдық құқықтары мен бостандықтарын қорғау сотқа шағым беру санының көбеюі, осыған орай Республика бойынша сот әділдігін жүзеге асыратын судьялар штатының жылма-жыл ұлғая түсуі болып отыр. Республикамыздың азаматтары соттарды өздерінің заңсыз бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіретін, әділетті қорғаушы мемлекеттік органы деп санайды. Кейбір реттерде баспасөз беттерінде жарық көрген соттар халық алдында әлі беделге толық ие бола алмай отыр деген жекелеген жансақ пікірлермен ешқандай келісуге болмайды. Қазақстан Республикасы сот жүйесінің даму тұжырымдамасында да елімізде жүзеге асы-

рылған сот жүйесінің даму кезеңдері, қазіргі сот жүйесінің жай-күйі, сот құрылысын одан әрі жетілдіру қажеттілігі, сотта іс жүргізу, олардың қызметін үйлестіру, ұйымдастыру, заңдарды түсіндірудегі Жоғары соттың атқаратын қызметі мен маңызы туралы мәселелермен қатар, болашақта осы салада іске асырылуы қажет проблемаларға да ерекше мән берілген. Мамандандырылған соттар институтын дамыту, тараптардың бәсе-келестігі мен тең құқықтылығын қамтамасыз ету, алдын-ала тергеу әрекеттеріне соттық бақылауды белгілеу, алқа заседательдерін қатыстыра отырып, өлім жазасы көзделген қылмыстық істерді қарау, азаматтық істерді жүргізудегі сот прецеденттерін енгізу, Жоғары сотқа заңдарға ресми түсіндіру құзыретін беру сияқты аса құнды ұсыныстардың осы тұжырымдарда көрініс табуы өте құптарлық. Бұл толғағы жеткен мәселелердің көбі заң жүзінде шешімін тапты.

Аталған шаралар, Қазақстан Республикасы Конституциясының 75-бабында көрсетілгендей сот төрелігін жүзеге асырушы сот жүйесінің қызметіне, сондай-ақ, судья кадрларын іріктеп алуға үлкен мүмкіндіктер жасайды [1].

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың 2008 жылғы 1 наурыздағы Қазақстан халқына жолдауында да елдің құқық қорғау және сот жүйелерінің криминалдық көріністерге қарсы тұратын, азаматтарымыздың өмірі мен құқықтарын қорғайтын әлеуеті едәуір нығайды, болашақта да құқық қорғау және сот жүйесі қазақстандықтардың құқықтарының әділ де тиімді қорғауын қамтамасыз етуі тиіс – деп атап көрсетілді. Елімізге халықтың сотқа деген сенімі жылма-жыл артып келеді [2].

Алматы мен Астана қалаларында эксперимент ретінде ашылған кәмелетке толмағандардың ісі бойынша мамандандырылған ювиналды соттардың қазіргі кезде маңызы зор.

Мұндай соттардың құрылуы – қазіргі таңдағы заман талабы. Себебі, кәмелетке толмағандардың ойлау қабілеттілігі, іс-әрекеттерінен туындайтын жауапкершіліктерді саралау, қоршаған қоғамдағы болып жатқан құбылыстары өзіне қабылдау, оны талдау, қайта жаңғырту процестері басқа тұлғаларға қарағанда төмен. Оларша ойлайтын, оларша есеп жүргізетін оларша іс қимыл жүргізетін заңгерлер, мамандар қажет. Мұндай заңгерлердің, мамандардың тек алдын ала тергеу барысында ғана болуы сот барысындағы қылмыстық істерді қарау кезінде кәмелетке толмағандар құқығының шектелуіне алып келеді.

Сот жүйесіне келтірілген өзгерістер, соттардың кәмелетке толмаған тұлғаларға қылмыстық іс әрекет немесе әрекетсіздіктері үшін ҚР Қылмыстық кодекстің 79-бабы бойынша жаза тағайындағанда он әсерін тигізери анық [3].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық істер жүргізу кодексіндегі 52-тарауда қылмыстық істердің жекелеген санаттары бойынша іс жүргізудің ерекшеліктері ретінде кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы істер бойынша іс жүргізу бөлек көрсетілген [4]. Мемлекетімізде кәмелетке толмағандардың арасындағы қылмыстық істі алдын ала тергеу барысындағы құқықтық ерекшеліктеріне тоқталып кетсек те болады. Қазақстан Республикасының «Қылмыс жасағандағы сезіктілер мен айыпкерлерді қамауда ұстау ережелері мен тәртіптері туралы» 1999 жылғы 30 наурыздағы №353-І ЗРК заңының 30-бабында (3-тармағы) аталып көрсетілген [5].

Еліміздің аталған тұлғаларға қатысты қылмыстық істерді жүргізу және сотта қарау кезіндегі заңнамаларда біршама ретке келтірілгенімен, әліде болса өзгертулер мен толықтыруларды жасауды талап етуде. Атап айтар болсақ, ҚР ҚІЖК-нің 485 бапта кәмелетке толмаған айыпталушыдан, сезіктіден жауап алу қорғаушысының, заңды өкілінің, ал қажет болған жағдайда психологтың, педагогтың қатысуымен жүргізіледі деп көрсетілген. Психологтардың, педагогтардың сот талқылауына қатыстырылмауы, кәмелетке толмаған тұлғалардың ондай сот отырыстарында толқуының, қорқуының салдарынан олардың іс-әрекеттеріне толық жауап бере алмауына әкем соғып, психикалық жағдайларына қатты әсер етеді. Ал бұдан туындайтыны: аталған тұлғалардың сотта берген жауаптарының шынайылығының, оның көрсетпелерін дәлелдеме ретінде қолдануға болатынына кепілдіктің болуына күмән туғызады.

Сонымен қатар, кәмелетке толмағандардан жауап алу кездерінде, олардың жан күй-зелісіне ұшыраған, психикалық немесе өзге ауыр науқаста болған кезіндердегі дәрігердің рұқсатымен, оның қатысуымен жүзеге асырылуы және де жауап алуды тоқтату шаралары қаралмаған. Бұл құбылыстарды ескермей, оған талдау жасамай және есепке алмай жүргізілген алдын ала тергеу де, сот қарауы да заңнамалардағы заңдылық қағидатының бұзылуына әкеп соғады. Аталған жағдайдағы кәмелетке толмаған тұлғаның жауаптары жалған, заңсыз болып, сот жүйесінде әділеттілік орнатуға кері әсерін тигізеді.

ҚР ҚІЖК-нің талаптары бойынша жалпы қорғаушының қатысуы тұлғаның күдікті, айыпталушы, сотталушы болып танылған кезден бастап, яғни алдын ал тергу және сот қарау істері жүргізілген кезден бастап қатыстырылады. Бұл талаптарды кәмелетке толмағандарға қолдануға болмайды. Бұрын соңды мұндай ортада болмаған, құқық қорғау органдарына шақырылмаған, онда қылмыстық процесті жүргізуші органдардың ісінде субъекті ретінде болып, оны жүргізуге қатыспаған, бұндай жағдайда іс әрекеттеріне жауап бере алмайтын халде болуы, кәмелетке толмаған тұлғаның психикалық жағдайына қатты кері әсерін тигізеді. Мұндай келеңсіз жағдайларда жасөспірім тек өзінің ата-анасын, жақын туыстарын, өзінің мұғалімдерін және қорғаушы, яғни оған жанашыр адамды ғана іздейді. Көңілі жай таппаған тұлғаның психикасы заңнамаларға, мемлекетке, құқық қорғау органдарына деген көзқарасы өзгереді. Бұдан туындайтыны, кәмелетке толмаған тұлғаның заңнама талаптарын бұзуға әкеліп соғып, уақыт өте келе ақыры қылмыстық жолға түсуіне тура жол болады. Демек, қорғаушыны кәмелетке толмаған тұлғаны алдын ала тергеуге дейінгі тексеру кезеңінде де қамтамасыз ету қажеттігі туындайды.

Қаржы полициясы қызметкерлерінің болжамдарына жүгінсек, салықтық қылмыстардың негізгі бөлігінің ашылмайтындығына көз жеткіземіз.

Тергеу аяқталған ҚР ҚК 208-бабы бойынша қылмыстық істердің 83%, 221-бабы бойынша қылмыстық істердің 51%, 222-бабы бойынша қылмыстық істердің 45,5% сотқа жіберіледі. Демек, ҚК 221,222-баптарындағы істердің тек жартысы ғана сотқа жіберіледі. Бұл жерде, мына сауалдар орынды туындайды: адамзат әлемді жайлаған қылмыстылыққа тосқауыл бола алады ма? Адамның өмірге деген бұрынғы көзқарасы бүгінгі жағдаймен сәйкес пе, рухани байлықтың азаюы байқалады ма? Қоғамның криминализациялануының себебі бар ма? Қылмыспен күресте заң шығару базасының алатын орны қандай? Қоғамдық өзгерістер қажет пе және оның кезектілігі қандай? Осы сауалдарға жауап іздемейтін бірде-бір мемлекет жоқ. Бұл сауалдарға дайын нақты жауап та бола бермейді, себебі мүмкіндігі аз алаяқтылыққа қоғамда дағдылануына іс-тәжірибеде жол береді. Белгілі дәрежеде, бұл қылмыстылық әрекетпен күресудің түрлі жолдарын іздеуге болады. Кейде ол қылмыстың себебін дұрыс анықталмауынан, құқық бұзушылықтың алдын алу әрекеттерінің координацияланбауынан да.

Сонымен, аталған толықтырулар мен өзгерістер заңдарға енгізілетін болса, салықтықтан жалтарудың алдын алуда сот әділдігін жүргізу мен заңды үкім шығуының кепілі болуына мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: ЮРИСТ, 2006. – 5 б.
2. Республикамыздың Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты» // Егемен Қазақстан. 2008. 2 наурыз
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2005. – 3 б.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2008. – 3 б.
5. Қазақстан Республикасының «Қылмыс жасағандағы сезіктілер мен айыпкерлерді қамауда ұстау ережелері мен тәртіптері туралы» 1999 жылғы 30 наурыздағы №353-1 заңы.